

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 321-327

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 321-327

УДК: 32-327(410)

© Максим Прихненко¹

Особливості механізму прийняття зовнішньополітичних рішень в урядах Тоні Блера

В статті системно проаналізовано модель прийняття зовнішньополітичних рішень, а також ключові фактори, які впливали на формування та впровадження цих рішень у зовнішньополітичний курс Великобританії у якості складової частини загальної моделі лідерства Тоні Блера.

Ключові слова

Модель лідерства, механізм прийняття рішень, блеризм.

Particularities of Tony Blair' governments' foreign policy decision-making process

The present article is devoted to the problem of particularities of Tony Blair' governments' foreign policy decision-making process. The aim of the paper is to analyze the decision-making model formed by Tony Blair as well as to identify key factors which impacted the process of creation and implementation of foreign policy decisions in the framework of Tony Blair' leadership model. It was concluded that Tony Blair had formed tree level decision-making system. Rolls of the Parliament and the Government in the deliberation process were frustrated. On the other hand, special advisers and so called selective committees impacts were strengthened. This institutes played the role of consulting bodies on specific issues of the agenda. Prime Minister and Minister of Foreign Affairs were the driving force of all process. But usually the second one was like the executor of Prime Minister' decision.

Keywords

Leadership model, decision-making process, blairism.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останніми десятиліттями в наукових колах триває дискусія щодо трансформації інституту прем'єр-міністра у Великій Британії відповідно до класичної президентської моделі керівництва державою. Проявляється вона у централізації усіх важелів прийняття рішень в особі голови уряду та зменшенні ролі дорадчих органів та дорадчого процесу в алгоритмі прийняття рішень².

Діяльність лейбористської партії 1997-2007 рр. навряд чи була схожою на традиційний для Британії соціал-демократизм. Впроваджуючи у зовнішньополітичний курс Сполученого Королівства концепцію «третього шляху», яка мала доволі сильний етичний вимір та не звичну для лейбористської партії схильність до використання жорсткої сили на міжнародній арені, все складніше було зберігати баланс між традиційними цінностями (такими як, наприклад, національна безпека та економічна стабільність) з одного боку, та необхідністю відповідати особливостям «нового шляху». Ці зміни, в свою чергу, продемонстрували нагальну потребу переглянути вже існуючий механізм прийняття рішень та механізм впровадження цих рішень в реальний політичний курс держави.

У зарубіжних та українських дослідженнях особа Тоні Блера та зовнішня політика, яка впроваджувалася його урядами викликає доволі великий інтерес. Свого часу Вінстон Черчіль сформував концепцію «трьох кіл» впливу, яка в подальшому визначила не тільки зовнішньополітичні пріоритети держави, а й підходи до вивчення даної проблематики. А тому, більшу частину досліджень з проблематики зовнішньої політики Великобританії можна розділити на чотири групи: перша з них надає загальну характеристику зовнішньополітичному курсу урядів

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса, Україна, Email: mprikhnenko@gmail.com

² Dietl R. (2008), «Suez 1956: A European Intervention?», Journal of Contemporary History, Vol. 43(2), с. 259-278.

Тоні Блера, друга спрямовує свою увагу на вивчення європейського вектору відносин³, третя група розглядає так звані особливі відносини із Сполученими Штатами Америка⁴, а четверта приділяє увагу політиці держави на Схід від Суецу⁵. Всі ці роботи надають читачеві опис та аналіз конкретних подій та явищ, а також демонструють вплив цих явищ на міжнародні відносини в зазначений період. Завдяки такому підходу, можна системно осмислити і проаналізувати зовнішньополітичні процеси з точки зору подій, але не «моделі» або механізму прийняття рішень.

У рамках дослідження особливий інтерес відіграють роботи пов'язанні із вивченням теоретичних аспектів впливу лідерських якостей політика на зовнішньополітичний курс держави та аналізі лідерських якостей самого Тоні Блера. Жозе Метьюс акцентує свою увагу на зростаючій ролі саме лідерів, а не менеджерів в процесі формування сучасного світового порядку, а також особистісному внеску Тоні Блера в модернізацію підходів до внутрішньої та зовнішньої політики Великобританії⁶. Один із аспектів, який розглядається Дж. Кемпфнером у книзі «Війни Блера» присвячений особистості політика та її впливу на міжнародні справи держави. Автор говорить про самовпевненість, «театральну гру» та особисту дипломатію політика, як про фактори, які найбільше впливали на прийняття рішень⁷.

Окремі аспекти впливу саме моделі лідерства Тоні Блера на механізм прийняття та впровадження зовнішньополітичних рішень проілюстровано в роботі Стефана Дайсона «Союзи, внутрішня політика та психологія лідера: чому Британія не брала участі в війні у В'єтнамі проте вторглася в Ірак». Дослідник аналізує вміння Т. Блера стратегічно планувати, якісно підбирати урядову команду завдяки якій можна лобювати вирішення необхідних завдань, а також здатність політика схилити людей на свій бік⁸. Дослідження «Особистість та зовнішня політика: рішення Тоні Блера щодо Іраку», присвячено проблемі двох особистісних якостях Тоні Блера: вірі у власні сили та здатності контролювати події як таких, які стали вирішальним фактором в процесі прийняття рішення щодо Іраку⁹. Цікавим в даному контексті є дисертаційне дослідження Кандуби Т.Ю. «Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера». В роботі було проілюстровано вплив ідеологічних поглядів Тоні Блера на прийняття рішення що до війни в Іраку, а також розглянуто один із ключових аспектів його стилю керівництва – а саме роль «вузького кола» приближених осіб на розробку та впровадження зовнішньополітичного курсу держави.

Мета дослідження – системно проаналізувати механізм прийняття рішень, яким користувався Тоні Блер. **Завдання статті** полягає у з'ясуванні ключових факторів, які впливали на формування та впровадження зовнішньополітичних рішень в рамках його моделі керівництва урядами, а також показати слабкі та сильні сторони подібного механізму.

Задля досягнення зазначеної мети було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, серед яких особливе значення мали порівняльний, типологічний та системний. Перший та другий дозволяють встановити сутність та особливості моделі лідерства в блеризмі та співставити її з іншими. Системний метод дозволяє розглянути досліджуване явище в якості комплексного механізму, який, є складовою більш широкого поняття модель зовнішньої політики Тоні Блера.

У вузькому сенсі, впровадження зовнішньої політики держави – це процес розробки та узгодження в межах державного апарату основних принципів, пріоритетів та напрямів зовнішньої політики держави, які відповідають національним інтересам держави, які, в свою чергу, ґрунтуються на певному ідеологічному базисі.

³ Fella S. (2006), «Robin Cook, Tony Blair and New Labour's competing visions of Europe», *The Political Quarterly*, Vol. 77(3), p. 388-401.

⁴ Boardman R. (1973), «The management of Britain external relations», Macmillan press, L.

⁵ Bogdanor V. (2005), «Footfalls echoing in the memory. Britain and Europe: the historical perspective», *International Affairs*, Vol. 81(4), p. 689-701.

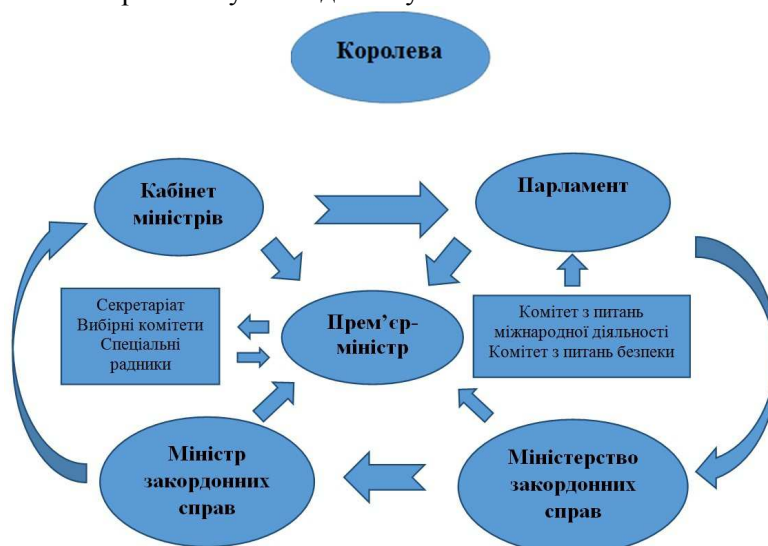
⁶ Boardman R. (1973), «The management of Britain external relations», Macmillan press, L.

⁷ Kampfner J. (2004), «Blair's Wars», Free press, L. – P.367.

⁸ Dyson S.B. (2007), «Alliances, domestic politics and leader psychology: why did Britain stay out of Vietnam and go into Iraq?», *Political Psychology*, Vol. 28(6), p.647-666.

⁹ Dyson S.B. (2006), «Personality and foreign policy: Tony Blair's Iraq decision», *Foreign policy analysis*, Vol. 2, p.289-306.

У Великобританії, як і більшості демократичних держав, процес розробки та впровадження зовнішньополітичної стратегії здійснюється органами виконавчої влади. Механізм розробки цієї стратегії являє собою сукупність адміністративних інститутів, які прямо чи опосередковано впливають на розробку та прийняття тих чи інших рішень. Проте, існує певний конституційний парадокс який чітко не визначає коло державних органів, які б формували структуру британської виконавчої влади. Тому, протягом останніх 70 років можна спостерігати певну постійну еволюцію цієї системи під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Стрижневу структуру цього механізму можна окреслити у вигляді наступної схеми:

Роль Королеви у зовнішньополітичних процесах формально-представницькою, хоча без її згоди на посаду не може бути призначений міністр закордонних справ. Прем'єр-міністр це ключова фігура, яка відповідає за розробку та впровадження зовнішньополітичного курсу держави. Він є головою низки, так званих, «вибірних комітетів» Кабінету міністрів, наприклад, комітету з питань безпеки та оборони або комітету з питань зовнішньої політики. Усі члени цих комітетів також затверджуються наказами прем'єр-міністра. До складу апарату прем'єр-міністра входять так звані спеціальні радники. Їх основне завдання полягає в наданні консультацій з питань зовнішніх зносин держави. Як правило, вони мають великий досвід дипломатичної служби або роботи в академічному середовищі, що дозволяє володіти інформацією про основні процеси і давати кваліфіковані експертні висновки щодо широкого кола питань.

Ключовим інституціональним елементом механізму прийняття рішень у Великобританії виступає Кабінет міністрів. Цей орган задає загальну спрямованість зовнішньополітичного курсу. До сфери його компетенції входить: визначення політики держави, що представляється парламенту; здійснення контролю над діяльністю найважливіших урядових установ і координація дій різних міністерств. Особливе значення має той факт, що Кабінет міністрів виступає в якості майданчика для переговорів, на якому розглядаються різні точки зору і приходять до консенсусу щодо необхідного питання. Роберт Бордман каже, що: «Кабінет більшою мірою схвалює рішення і дії, які повинні бути прийняті, а не розглядає альтернативу проведеної політики, він виступає в якості, свого роду, дискусійного клубу»¹⁰.

Дії Парламенту в питаннях прийняття зовнішньополітичних рішень можна охарактеризувати як контролюючі, рекомендаційні та дорадчі. Зовнішньополітичні дебати в Парламенті держави – це скоріше один з видів неформального впливу на зовнішню політику. Вони проходять під час парламентської сесії. Список питань, що розглядаються складається заздалегідь. Проте, практикуються і «ситуативні» дебати в зв'язку з ускладненням міжнародної обстановки. Як правило, на цих слуханнях виступає міністр закордонних справ з доповіддю про ситуацію і роз'ясненням позиції уряду. В результаті основною функцією парламентаріїв виступає критична оцінка ситуації, аналіз деталей, а не основних принципів політики, що проводиться. Говоря-

¹⁰ Boardman R. (1973), «The management of Britain external relations», Macmillan press, L. – P.157.

чи словами К. Тугенгхата і В. Волес: «дебати грають корисну, хоча і маргінальну роль»¹¹. На наш погляд, подібна «маргінальність» пов'язана в першу чергу із структурою процесу голосування, а не формуванням суспільної думки.

У структурі Парламенту, а точніше палати громад існує два спеціальних комітети: з міжнародних справ та з безпеки. Дані підрозділи, як правило, готують оглядові доповіді з актуальних проблем зовнішньої політики, які носять узагальнюючий характер.

Узгоджені в Парламенті рішення надходять в МЗС. Офіційно міністерство відповідає за розробку і впровадження принципів зовнішньої політики держави, а також несе відповідальність за їх реалізацію. Очолює його міністр закордонних справ, який практично нарівні з прем'єр-міністром відповідає за підготовку зовнішньополітичного курсу держави.

Злагоджена та безконфліктна співпраця всіх цих адміністративних одиниць є гарантією вираженої та успішної зовнішньополітичної стратегії. Про те, «стиль політичного лідерства» який притаманний певним політичним гравцям відображає здатність людини впливати на людей та інститутиз метою досягнення поставлених цілей, шляхом особистісного авторитету, ідей і якостей, які притаманні даному індивіду. Стосовно Тоні Блера можна виділити наступні риси характеру та менеджменту, які прямо чи опосередковано впливали на процес формування його моделі керівництва:

- потреба у владі
- наявність цілісного концептуального бачення
- переконаність у своїй спроможності контролювати події
- спроможність переосмислювати нове та інтегрувати нове в існуючі структури
- відповідність вибраному ідеологічному базису та практичному наповнюванню політики
- орієнтованість на результат будь-якою ціною
- відсутність віри в ефективність «формальних» структур
- спроможність оточувати себе подібними за духом людьми
- вміння «вмовляти» співбесідника

Можна виділити «тріаду» основних особистісних якостей, які, як правило, працюють разом з вище зазначеними елементами¹². Перша – це віра в здатність контролювати події. Ця властивість надає йому впевненості у винятковості Великобританії на міжнародній арені, а також своєї винятковості при вирішенні проблем і завдань. Наявність цієї ознаки призводить до більш активної політичної орієнтації і додає впевненості в тому, що всі бар'єри можна подолати. Більш того, психологи наполягають на тому, що подібна якість знижує здатність актора до узгодження і підвищує ефект самостійності в прийнятті рішень. Друга – низький рівень відстороненості від реалій. Мається на увазі те, що політик намагається якомога менше абстрагуватися від середовища, в якому він працює, людей, явищ і т.п. При цьому, він мав схильність до прийняття рішень які спираються на невеликий обсяг інформації. Третя – потреба у владі. Для політика з подібною потребою необхідністю є особистий контроль і участь в політиці. Зазвичай особи, що володіють цією рисою характеру, потребують того, щоб політика відображала їх особисті потреби, ідеї, переконання, а не колективні рішення. Тому для Т. Блера не було характерним делегувати комусь повноваження в прийнятті важливих рішень.

Враховуючи все це, в своїй основі стиль керівництва Тоні Блера має три ключові елементи. По-перше – це централізоване управління. Він завжди запобігав будь-яким спробам дисидентства з боку молодших міністрів¹³. Громадська думка, або думка колег по партії зазвичай не мала на нього сильного впливу, а всі питання політик намагався вирішувати у вузькому колі довірених осіб, таких як, наприклад, Алістер Кемпбл та Пітер Мендельсон. При цьому він був відсутній майже на всіх ключових голосуваннях в парламенті країни. По-друге, особлива увага приділялася технологічному забезпеченню комунікації, оскільки протягом всієї історії лейбористи пишалися своєю простотою. Був створений командний центр в Мілл Банк. Даунінг Стріт по-

¹¹ Tugendghat C. (1988), «Options for British foreign policy in the 1990-s», The royal institute of international relations, L. – P.100.

¹² Dyson S.B. (2006), «Personality and foreign policy: Tony Blair's Iraq decision», Foreign policy analysis, Vol. 2, p.289-306.

¹³ Campbell A. (2011), «The Blair Years: The Alastair Campbell Diaries», Knopf Doubleday Publishing Group, L.

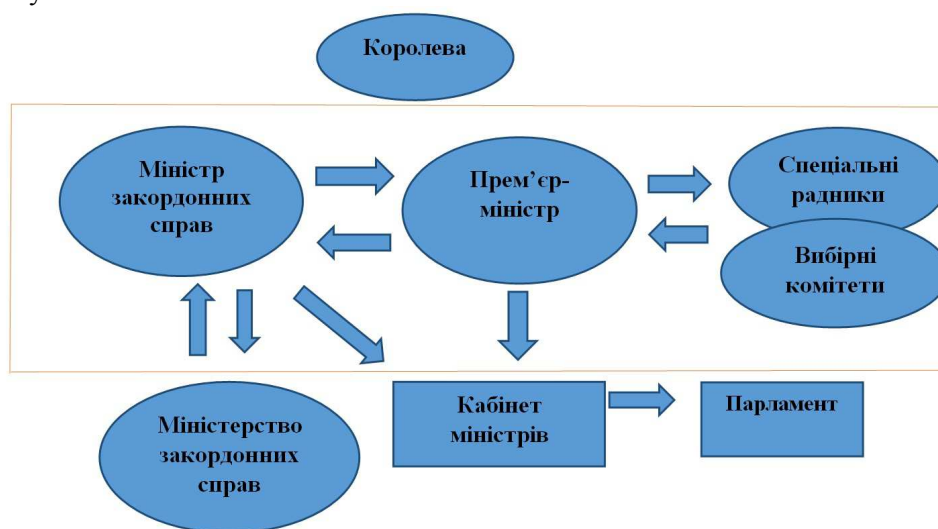
стіно використовувала сучасні технології, наприклад, пейджери для покращення якості комунікацій парламентарів. По-третє, Т. Блер активно використовував принцип «контрасту» із своїми опонентами або попередниками. Наприклад, під час виборів він намагався протиставити «прогресивність та актуальність своїх поглядів» застарілим поглядам Джона Мейджора. Відразу ж після перемоги на виборах лейбористи підписали європейську Соціальну хартію, яку протягом ряду років ігнорували консерватори, а також стали докладати серйозних зусиль для активізації загальноєвропейської політики в області зайнятості, перепідготовки кадрів і поліпшення ситуації на ринку праці. Разом з тим, уряд Т. Блера не мав наміру йти шляхом федералізації Європи, як на тому наполягали ліберальні демократи.

На практиці, очоливши уряд, Блер істотно зміцнив особистий офіс прем'єра, а також групу радників прем'єра, до складу якої увійшло кілька відомих учених з Лондонської школи економіки і політичних наук, в їх числі – вчений зі світовим ім'ям, автор книги «Третій шлях» Ентоні Гідденс¹⁴. До складу групи був включений ряд авторитетних економістів, які в тому числі працювали в лондонському Сіті. Багато з призначених ним людей були пов'язані з соціал-демократичною партією. На додаток до Власного офісу Блер створив при своїй резиденції на Даунінг-стріт, 10 виконавчо-інноваційну групу, яка в сукупності з прес-службою та офісом прем'єра утворює, на думку деяких спостерігачів, щось на кшталт департаменту прем'єр-міністра. Подібні дії прем'єра значно послабили позиції Міністерства закордонних справ. Подібні послаблення стосуються як бюджету Міністерства так й престижу дипломатичної служби загалом. Основний контроль за діяльністю міністра закордонних справ здійснював прем'єр, при чому без його згоди було неможливо впроваджувати будь-які зовнішньополітичні рішення.

Оцінюючи вироблені Блером зміни в структурі і складі механізму прийняття вищих державних рішень, можна сказати, що Т. Блер здійснив свого роду «інституціонально-бюрократичну революцію», в результаті якої була сформована «нова владна еліта», яка відтіснила на другий план ту, яка робила погоду при попередніх урядах. Звісно ж, проте, що при всьому значенні новачів Блера, вони все ж явно не дотягують до такого серйозного якісного зрушення в системі виконавчої влади в країні¹⁵.

Антоні Селдон згадує про, так звану, «денократію»¹⁶ – тобто про прийняття рішень в невеликому колі радників за межами офіційних структур. Як правило, в цей круг входили як урядові так і не урядові експерти, які за поглядами на питання були досить близькими до Прем'єра. Як правило, Т. Блер не спілкувався з державними особами з актуальних питань, цим займалися саме ці радники. Напевно, це робилося для того, щоб мати повне уявлення про дискусії з питання в суспільстві і тримати всі події під контролем.

Тобто, механізм формування зовнішньої політики урядів Тоні Блера можна представити у вигляді наступної схеми:

¹⁴ Giddens A. (1999), «The Third Way: The Renewal of Social Democracy», The Polity Press.

¹⁵ Blair T. (2009). Claim on Iraq WMDs was overtly political, Scarlett tells inquiry, режимдоступу: <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/dec/08/iraq-chilcot-inquiry-scarlett-blair> 08.12.2009(accessed 14 April 2015)

¹⁶ Seldon A. (2004), «Blair», Free Press, L. – P.45.

Прем'єр-міністром було створено певно ієрархічну структуру прийняття рішень, яка мала три основних рівні. Перший рівень представляла Королева, яка повністю зберігала свої функції, які були описані вище. Третій рівень цієї структури представляли Міністерство закордонних справ, Кабінет міністрів та Парламент держави. Номінально ці органи зберігали свої функції в процесі прийняття рішень, про те фактичний їх вплив був суттєво обмежений. Наприклад, зазвичай Тоні Блер не брав участі в засіданнях парламенту. Замість нього їх відвідували представники «вузького кола довірених осіб», наприклад Алістер Кемпбел. Другий рівень цієї ієрархії, на якому власне й приймали всі принципово важливі для держави рішення, було представлено: міністром закордонних справ, інститутом спеціальних радників, вибірними комітетами та власне прем'єр-міністром. Зазвичай, вибірні комітети, створювалися для вивчення певних питань порядку денного. Доповіді, підготовлені ними розглядалися прем'єром, міністром закордонних справ за участі експертів із кола спеціальних радників. Деякі з питань могли розглядатися лише на рівні прем'єра та радника. Міністр закордонних справ в такому випадку ставав посадовцем, який реалізовував подібні рішення.

На наш погляд, подібні механізми мають як позитивні, так і негативні аспекти, і можуть викликати багато запитань. Найбільш негативним моментом є те, що, наприклад, під час обговорення війни в Іраку у відставку пішло багато високопосадовців-професіоналів. У березні 2003 р. Тоні Блер говорив: «Завжди треба намагатися робити не те, що зробити легко, а те, що правильно»¹⁷. Його бачення щодо Іраку базувалося на потужному моральному імперативі, а також на вірі в тому, що окремі держави зможуть відіграти велику роль у вирішенні цієї проблеми. Тодішній Міністр внутрішніх справ Девід Бланкетт казав, що Блер був глибоко переконаний в тому що діє правильно, а також в тому що йому вдасться переконати людей¹⁸. Про те, деякі ключові фігури не розділяли його позицію, а тому, у відставку пішли міністр закордонних справ Робін Кук та міністр міжнародного розвитку Клер Шорт. Авжеж подібні дії призводять до втрати не лише кваліфікованих кадрів, а й в перспективі політичного рейтингу політика. Про те, запропонована модель дозволила: по-перше, сформувати команду однодумців, які надавали можливість не витратити час на суперечки всередині команди; по-друге, посилення інституту спеціальних радників дозволяло більш детально вивчати проблему та всі наслідки прийнятих рішень; по-третє – звуження кола осіб залучених до прийняття рішення дозволяло швидко вирішувати питання не витрачаючи часу на «бюрократичну машину»; по-четверте – знаходячись в оточенні своїх однодумців, Т. Блеру певною мірою вдалося не відступати від окреслених засад зовнішньої політики, що в свою чергу не дає підстав звинувачувати його в політиці подвійних стандартів; по-п'яте – подібний механізм через вузьке коло учасників надає можливість більш чіткого контролю за тими діями, які проводить держава на міжнародній арені.

Таким чином, механізм прийняття та впровадження зовнішньополітичних рішень під час правління Тоні Блера було серйозно відкореговано. Було обмежено вплив Кабінету міністрів та Парламенту держави. Крім того, було якісно підсилено роль спеціальних радників та вибірних комітетів які відігравали роль консультаційних та дорадчих органів, а також роль певних аналітичних центрів з конкретних питань порядку денного. Прем'єр-міністр та Міністр закордонних справ, в свою чергу, були рушійною силою всіх процесів. Проте, Міністр закордонних справ відігравав скоріше роль виконавця тих рішень, які були прийняті Прем'єром. Подібні трансформації були обумовлені в першу чергу саме особистими переконаннями Т. Блера, а також тими елементами менеджменту, які були притаманні його моделі лідерства. Це не означало, що він не хотів мати жодної підтримки як всередині держави, так і за її межами, навпаки ним докладалися великі зусилля для її отримання. Проте, негативні чинники, зазвичай, не розглядалися у якості того, що не можна здолати, а тому дії зазвичай відповідали його власному стратегічному баченню та ідеологічним засадам.

¹⁷ Blair T. (2003). Speech on the Iraq crisis in the house of Commons, режим доступу: <https://www.theguardian.com/politics/2003/mar/18/foreignpolicy.iraq1> (accessed 26 April 2015)

¹⁸ Daadler I. (2006). AmericaandEuropemustlearnaboutAlliances, режим доступу: http://www.cfr.org/publication/12260/america_and_europe_must_learn_about_alliances.html (accessed 19 January 2013)

References

1. Blair T. (2009). Claim on Iraq WMDs was overtly political, Scarlett tells inquiry, available at: <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/dec/08/iraq-chilcot-inquiry-scarlett-blair> 08.12.2009 (accessed 14 April 2015)
2. Blair T. (2003). Speech on the Iraq crisis in the house of Commons, available at: <https://www.theguardian.com/politics/2003/mar/18/foreignpolicy.iraq1> (accessed 26 April 2015)
3. Boardman R. (1973), «The management of Britain external relations», Macmillan press, L.
4. Bogdanor V. (2005), «Footfalls echoing in the memory. Britain and Europe: the historical perspective», *International Affairs*, Vol. 81(4), p. 689-701.
5. Campbell A. (2011), «The Blair Years: The Alastair Campbell Diaries», Knopf Doubleday Publishing Group, L.
6. Daadler I. (2006). America and Europe must learn about Alliances, available at: http://www.cfr.org/publication/12260/america_and_europe_must_learn_about_alliances.html (accessed 19 January 2013)
7. Dietl R. (2008), «Suez1956: A European Intervention?», *Journal of Contemporary History*, Vol. 43(2), p. 259-278.
8. Dyson S.B.(2006), «Personality and foreign policy: Tony Blair's Iraq decision», *Foreign policy analysis*, Vol. 2, p.289-306.
9. Dyson S.B. (2007), «Alliances, domestic politics and leader psychology: why did Britain stay out of Vietnam and go into Iraq?», *Political Psychology*, Vol. 28(6), p.647-666.
10. Fella S. (2006), «Robin Cook, Tony Blair and New Labour's competing visions of Europe», *The Political Quarterly*, Vol. 77(3), p. 388-401.
11. Giddens A. (1999), «The Third Way: The Renewal of Social Democracy», The Polity Press.
12. Kampfner J.(2004), «Blair's Wars», Free press, L.
13. Mathews J. (2006), «Toward a conceptual model of global leadership: Democratic Leaders and the Democratic Peace: The Operational Codes of Tony Blair and Bill Clinton», *International Studies Quarterly*, Vol. 50, p. 561-583.
14. SeldonA.(2004), «Blair», Free Press, L.
15. Smith J. (2005), «A missed opportunity? New Labour's European Policy 1997-2005», *International affairs*, Vol. 81(4), p. 703-721.
16. Tugendghat C. (1988),«Options for British foreign policy in the 1990-s», The royal institute of international relations, L.
17. Wither J. (2006), «An Endangered Partnership: The Anglo-American Defence Relation shipin the Early Twenty-first Century», *European Security*, Vol. 15(1), p. 47-65.